

PŘEDMLUVA

Demokratická orientace vědecké práce v naší vlasti umožňuje stále ve větší míře věnovat pozornost studiu kultury a způsobu života lidu jako vedoucí síly historického vývoje. Jde na prvním místě o poznání materiálního života společnosti, o rekonstrukci dějin vývoje výroby hmotných statků — klíče k vysvětlení jevů společenského života lidu a odhalení jeho zákonitostí.

Tato práce nechce být ničím jiným, než jen skromným příspěvkem k bádání o jednom ze zaniklých, popřípadě ještě místy dožívajících způsobů obživy lidu — vorařství.

Do čela této práce jsem postavil kapitulu o vorařství na nejzápadnějších karpatských řekách — Bečvě a Moravě, z nichž druhá sice pramení mimo oblast Karpat, ale svým středním a dolním tokem ji na západě ohraničuje.

Zvláštní pozornost vorařství na těchto řekách jsem věnoval z několika důvodů:

1. *Moravské vorařství nebylo dosud soustavně zpracováno a není o něm téměř nic známo ani v odborných kruzích. V době, kdy jsem se o ně začal zajímat, upadalo rapidně do zapomnutí.*

2. *Podrobnějším studiem východomoravského vorařství jsem zjistil, že se vyznačovalo několika zvláštnostmi, jež mohou vyniknout ze srovnání s vývojem voroplavby v jiných oblastech.*

3. *Při výzkumech lidové kultury na východní Moravě jsem měl možnost obeznámit se i s jinými odvětvími lidové kultury na moravsko-slovenském pohraničí, z nichž některá s vorařstvím více či méně souvisela, jiná je přímo podmiňovala nebo podněcovala. Těmito poznatky jsem se pokusil své výklady doplnit.*

Při zpracování stati o vorařství na Bečvě a Moravě jsem použil všech druhů pramenů, jež přicházely v úvahu. Snažil jsem se vyčerpávajícím způsobem podchytit všechny podnětné zmínky o vorařství v literatuře, zvláště v regionálních pracích východomoravských. V letech 1952/53 jsem podnikl několik krátkodobých výzkumů ve vorařských obcích na Valašsku, kde jsem zastihl několik posledních, tehdy ještě žijících plavců - pltařů. Jejich informace byly ovšem poněkud kusé, protože všichni se účastnili plaveb v mladých letech a jejich vědomosti a vzpomínky stářím a odstupem času vybledly. Přesto však se jich dalo užít jako východiska k rekonstrukci vývoje vorařství na východní Moravě v druhé polovině 19. století.

Pro počátek minulého století jsem ovšem mohl použít znamenitého, dosud vůbec nevyužitého pramene ke studiu vorařství — obsažných doplňovacích tabulí k mapě pozemních komunikací na Moravě a ve Slezsku z let 1825—1826.

Pro starší období jsem se snažil využít všech dostupných pramenů archívních, ovšem jen s malým úspěchem. Nicméně však jejich přispěním se podařilo domněle mladé vorařství na Moravě prokázat bezpečně již v 16. století a částečně zhodnotit i jeho někdejší význam.

V míře co největší jsem usiloval použít při studiu i obrazových dokladů, jichž se ovšem nalezlo mizivě málo, a různých druhů ekonomických, zejména rukopisných map a plánů krajů, popř. řek a jejich částí.

Pro lepší porozumění vývoji vorařství na Bečvě a Moravě jsem v nutné míře studoval i příčiny a podmínky jeho vzniku, rozvoje i zániku, a to jednak geograficko-hydrografické, jednak historicko-ekonomické. Jen tehdy, vezmeme-li je v úvahu, pochopíme správně zvláštnosti moravského vorařství. V průběhu studia se totiž ukázalo nezbytným seznámit se s vývojem lesů a vodních toků, poukázat na vzájemnou podmíněnost tohoto vývoje v souvislosti s možností voroplavy, která je na těchto složkách přímo závislá. Bylo třeba zabývat se vedle charakteru splavných toků i vodními stavbami na nich (regulace toků, jezy aj. vodní díla, mosty), abychom mohli vyložit zvláštnosti v technice voroplavy. Pro pochopení odlišností ve způsobu budování plavidel a jejich složení bylo třeba zdůvodnění konkrétními zjištěními o vývoji a úloze vodního pilařství, atd. Všechna tato odvětví lidové kultury na východní Moravě stála dosud stranou vědeckého zájmu, takže bylo zapotřebí pronikat do nich většinou samostatným studiem i okrajové literatury a pramenů, v nichž se ovšem obrážejí velmi nesystematicky.

Abych nabyl jistoty, že mně při studiu vorařství na Moravě neunikl jakýkoliv důležitý pramen, obracel jsem se osobně i písemně na odborníky ze všech s tímto tématem souvisejících vědeckých disciplín (historiky, archiváře, historiky lesů, ekonomy, vodohospodáře apod.) a na regionální vlastivědné pracovníky, ovšem bez výrazného úspěchu, protože na pozoruhodný materiál, který by mohl tuto práci podstatně doplnit, nikdo z nich nenarazil.

Základem pojednání o vorařství na moravských řekách jsem učinil zveřejňovanou a podstatně doplněnou část III. kapitoly o dopravě po vodě ze své rukopisné kandidátské disertační práce „Život a práce lidu při vodách Moravského Valašska“ (Voda v hospodářském, praktickém a obyčejovém životě lidu), Brno 1959, stran 400, zadané v semináři pro etnografii a folkloristiku filosofické fakulty v Brně zesnulým prof. dr. Antonínem Václavíkem. Ve zkratce jsem tuto část práce přednesl pod názvem „Z dějin voroplavy na Moravě“ dne 11. prosince 1959 na plenární schůzi Komise pro dějiny dopravy při Sekci pro dopravu ČSVTS a Skupiny pro dějiny dopravy Komise pro dějiny přírodních, lékařských a technických věd při ČSAV v Praze.

K územnímu rozšíření práce na oblast Karpat mne vedla v první řadě snaha

poukázat na některé zvláštnosti vorařství na řekách jednoho z největších a různorodým osídlením etnograficky nejpozoruhodnějších horských systémů v Evropě.

K tomu, abych k studiu vorařství v jednotlivých částech Karpat přispěl některými novými pohledy a neopakoval jen to, co bylo dosud porůznu roztroušeno v literatuře etnografické, historické, antropogeografické, lesnické apod., dopomohlo mně zejména zpracování dosud nevyužitého pramene — doplňovacích tabulí ke komunikačním mapám z první čtvrtiny 19. století. Protože jsem si však byl vědom jejich jednostrannosti, snažil jsem se neomezit svůj výklad jen na materiál vytěžený z těchto tabulí, nýbrž všude tam, kde mně to okolnosti dovolovaly, opíral jsem se též o studium jiných pramenů a literatury.

Byly to právě doplňovací tabule, které umožnily podat přehled o stavu voroplavby na počátku 19. století ve velké části Karpat, a to i v těch oblastech, jež zůstávaly dosud v literatuře o vorařství zcela nedotčeny nebo v nich byl zachycen stav tohoto způsobu transportu teprve o století později, tedy v době jeho pozvolného zániku.

Zejména dva svazky doplňovacích tabulí byly znamenitým východiskem k rekonstrukci stavu vorařství v Karpatech na počátku minulého století — jeden z nich je věnován Moravě a Slezsku, druhý Haliči a Bukovině.*)

Ostatních svazků doplňovacích tabulí jsem použil jen ke srovnání, protože se oblasti Karpat nedotýkají.**)

*) Hydrographische Ergänzungs-Tabelle zur Land- und Wasser-Strassenkarte von Mähren und Schlesien, s.a.& 1. (1826?); Hydrographisch-statistische Ergänzungs-Tabelle zu der Land- und Wasser-Strassenkarte von Galizien, s.a.& 1. (po 1822). Tyto doplňovací tabule jsou součástí větší sbírky textových doprovodů k mapám silničních a vodních komunikací na území býv. rakouské monarchie. Byly vydávány pravděpodobně generálním ubytovacím štábem (General-quartiermeisterstab) v letech 1820—1830. Bohužel neobsahují ani základní bibliografické údaje, takže z nich nelze zjistit autory, vydavatele, místo a rok vydání. K domněnce o tom, že jejich vydavatelem byl generální ubytovací štáb opravňuje několik zmínek na různých místech tabulí, jež tomu nasvědčují, a též ta okolnost, že tento vydavatel byl vyznačen na příslušné Liesganigově mapě Haliče, k níž byly tabule vydány. Přibližné datování tabulí k mapě Moravy umožňuje nejzazší datum, jež se v nich vyskytuje — 1824, a zmínka v Roubíkově Soupisu map českých zemí II, Praha 1955, č. 1305, přejatá ovšem z d'Elvertovy práce v Schriften der hist.-stat. Sektion V, 1853, str. 79 n. (Doc. dr Roubík — podle laskavého osobního sdělení — neměl tuto mapu Moravy v rukou a proto též při ní neuvádí lokaci.) Datování doplňovacích tabulí k mapě haličských pozemních a vodních cest umožňuje rovněž datum post quem, jímž je opatřeny jejich dodatky (Beylage D. zum Navigations-Directions-Berichte vom 8. May 1822. Nr. 483.). Též v textu je poslední zmíněné datum 1822. — Podávají tedy doplňovací tabule stav z téměř celé první čtvrtiny 19. století, v některých údajích se ojedinele vracejí do poslední čtvrtiny 18. století. — Kromě popisů splavnosti jsou doplňovací tabule k mapě Haliče opatřeny inventářem říčních map, uložených v Plan-Archive der k.k. Galizischen Genie-, Navigations und Wasserbau-Direction s uvedením data zhotovení, výrobce a údajů o tehdejší upotřebitelnosti nebo zastaralosti pro množství změn.

**) Ergänzungs-Tabelle zur Land- und Wasser-Strassenkarte von Oesterreich ob der Enns (Hydrographische Abtheilung), s.a.& 1. (před 1830); Ergänzungs-Tabelle zur Strassenkarte des Königreiches Illyrien (Hydrographischer Theil), s.a.& 1.; Hydrographische Ergänzungs-Tabelle zu der Land- und Wasser-Strassenkarte von Steyermark, s.a.& 1., (před 1823); Hydrographische Ergänzungs-Tabelle zu der Land- und Wasser-Strassenkarte des General-Commando-Bezirktes in Slavonien und Syrmien, s.a.& 1. (před 1830). Kromě toho jsem přihlédl k dalším svazkům tabulí, týkajícím se jen pozemních komunikací, např. Ergänzungs-Tabelle zu der Land- und Wasser-Strassenkarte von Mähren und Schlesien, s.a.& 1. (před 1852).

Bohužel jsem nezjistil — přes veškeré vynaložené úsilí — zda byly vydány též obdobné tabule a mapa někdejších Uher, které by byly mohly být východiskem k studiu vorařství ve zbývající části Karpat.

Za použití zmíněných dvou svazků tabulí k mapě Moravy se Slezskem a k mapě Haliče s Bukovinou bylo možno pojednat o voroplavbě v povodí řeky Moravy s Bečvou, jediných pro vory splavných tocích na Moravě, v povodí Visly s přítoky Solou, Skavou, Dunajcem s Popradem, Vislokou, Sanem a Bugem, v povodí Dněstru s přítoky Stryjem, Suicou, Lomnicou, Zlatou a Černou Bystricou, Voronou, v povodí Prutu s Bílým a Černým Čeremošem a v povodí bukovinských řek Seretu se Sučavou, Moldavou a Bystricou.

Oblast karpatské voroplavby jsem rozdělil nikoliv podle starých administrativních celků (Morava, Slezsko, Uhry, Halič, Bukovina), ani podle jejich nynější příslušnosti k soudobým státním celkům (Československo, Polsko, Sovětský svaz, Rumunsko), nýbrž podle povodí největších řek — hlavních tepen karpatského obchodu dřevem a jiným zbožím. Specifičnost voroplavby totiž nebyla určována měnící se administrativní příslušností krajů, ale v první řadě rázem splavných toků, druhem a rozsahem zalesnění, hustotou osídlení a průmyslu, možnostmi způsobů obživy obyvatel, jejich etnickým původem a styky, rázem všeobecného obchodu apod.

Z doplňovacích tabulí jsem neměl k dispozici zprávy o voroplavbě na jiho-východních karpatských řekách. O vývoji vorařství na území Slovenska (Váh s Turcem, Oravou a Kysucou, Hron) však bylo možno pojednat na základě dosavadních publikovaných prací a částečně i vlastního terénního výzkumu v posledních letech.

Naprostý nedostatek pramenů a literatury mně však nedovolil, abych do práce pojal i kapitulu o voroplavbě v povodí řeky Tisy. Jednotlivé zmínky o plavení dříví na území býv. země Podkarpatoruské jsou jen náhodné a nelze z nich sestavit ucelenější obraz o tamním vorařství. Je to nesporně ke škodě této práce, protože právě na území býv. Podkarpatské Ukrajiny měla až do nedávné doby voroplavba zásadní význam v obživě lidu a v jeho životě společenském.

Různá možnost přístupu k pramenům a literatuře, zvláště zahraničním, byla příčinou nerovnoměrného zpracování a rozdílné hodnoty jednotlivých kapitol této práce.

Nejdůkladnějšího zpracování se mohlo dostat kapitole o vorařství na Moravě, kde jsem mohl takřka vyčerpávajícím způsobem podchytit porůznu publikované zprávy a opřít se též o některé (pracně hledané, někdy však spíš náhodně nalezené) zmínky archivní. I terénní výzkum dávno zaniklého vorařství jsem mohl provést na nevelkém území v obcích mezi Vsetínem a Valašským Meziříčím téměř beze zbytku.

I v kapitole o vorařství v Pováží a v Pohroní jsem se snažil využít všech

dosud publikovaných prací, avšak samostatné archívni průzkumy by byly bývaly při sporadickém výskytu zmínek o tomto tématu nad mé síly a možnosti.

Kapitolou o voroplavbě v horním Povisli jsem měl v úmyslu alespoň částečně přispět k vyplnění mezery ve studiu polského vorařství v první polovině 19. století. Pro historicko-etnografické studium voroplavby a plavby lodí na haličských tocích mají doplňovací tabule velký význam, protože přinášejí oficiální, z hlediska vodohospodářského, vodoprávního, ekonomického apod. poměrně úplné a jen v nepatrné míře zkreslené údaje. Hydrografické popisy toků jsou velmi podrobné a jejich důkladné studium by zajisté prospělo i bádání o využívání vodní energie k hospodářským účelům; tabule totiž podávají soupisy téměř všech vodních děl na popisovaných tocích. Pro studium plavby jsou pak neocenitelné dosti úplné údaje o druzích plavidel, jejich složení a velikosti, plavební specifikaci dřeva, nosnosti, délce plavební trasy, periodicitě splavnosti atd. Bez významu není ani výčet druhů zboží, popřípadě i údaj o množství jeho splavování, o místě nakládání a prodeje zboží, zejména v případě Popradu a Dunajce, kde jde o důležité svědectví o rozsáhlém vzájemném styku Slovenska s Haličí. Všechny tyto údaje mají přirozeně význam i pro etnografické studium. I tu jsou doplňovací tabule cenným pramenem, který napomůže vytvářet obraz o způsobu života lidu v povodí splavných řek, když nás zeurubně informuje o druzích lidových výrobků, jež se podílely na obchodě ve vnitrozemí i se zahraničím, atd. Z hlediska etnografického však v doplňovacích tabulích postrádáme podrobnější popisy techniky stavby plavidel, zejména vorů, jejich lidové názvosloví, údaje o míře aktivní účasti lidu na organizaci a technice voroplavby, o technice plavby, počtu vorařů, jejich platových a sociálních podmínkách atd. V tomto směru jsou údaje podrobnější v doplňovacích tabulích k mapě Moravy. Většinu těchto dat ovšem ve starších dokladech úředního charakteru postrádáme obecně nebo jsou v nich jen nesoustavná, náhodná či příležitostná.

Největší nedostatek literatury jsem měl ke konfrontaci a doplnění údajů o voroplavbě na Dněstru a jeho karpatských přítocích. Ani v mezinárodních bibliografických pomůckách jsem nenalezl odkazy na práce o vodní dopravě dřeva v této oblasti. Nové sovětské práce, z nichž bych byl mohl čerpat, jsou zaměřeny výlučně k moderním způsobům voroplavby, již se podnes využívá ve velké míře hlavně na Kamě a Volze. Proto nebylo možno tuto kapitolu rozšířit výkladem o způsobu života plavců.

Poněkud podrobněji bylo možno zpracovat údaje z doplňovacích tabulí o voroplavbě v povodí Prutu a Seretu s přítoky. Zejména rumunská literatura, antropogeograficky orientovaná, poskytlá možnost rozšíření některých výkladů a srovnání stavu voroplavby na počátku 19. století s pozdějším vývojem.

Na některých místech práce jsou — obvykle v poznámkách — uváděny údaje o lodní plavbě na řekách pro lodi splavných (Visla, San, Bug, Dněstr) nebo o všeobecném obchodě. Těmto výkladům jsem se nemohl vyhnout proto, že voroplavba

s lodní dopravou úzce souvisela a suplovala ji často tam, kde podmínky pro plavbu lodí nebyly příznivé. I ostatní údaje o obchodě často výklad o voroplavbě doplňují, zvláště tam, kde byla jeho prostředníkem, anebo opačně — poskytují možnost vysvětlit, čím byl obchod dřívím a voroplavba dočasně zailačován do pozadí.

Nechtěl a nemohl jsem se v této práci omezit jen na výběr etnograficky pozoruhodných faktů o způsobu života a kultuře vorařů. Snažil jsem se vylíčení stavu vorařství v 19. století, zejména v jeho první polovině, opřít o alespoň zkratkovitý obraz předchozího vývoje, pokud to prameny a literatura umožňovaly. Vlastního etnografického materiálu poskytovala dosavadní literatura velmi málo, ba v některých případech bylo její studium zcela bezvýsledné. Nacházel jsem namnoze jen povšechné a obecně známé údaje nebo jsem nenalézal vůbec žádných zmínek. Po zdoluhavém hledání v ústředních i regionálních časopisech jsem mohl použít většinou jen jednotlivosti.

Nepřekonatelné potíže činilo studium v místních archívech na Valašsku, protože některé z nich jsou již po léta v dezolátním stavu (např. Valašské Meziříčí), jiné byly přestěhovány a v době mých výzkumů neuspořádány (např. vsetínský patrimoniální archiv byl převezen do SA Uh. Hradiště) apod.

Nejdůležitějším pramenem studia mně bylo lidové ústní podání, z něhož v kapi-
tolách o moravském vorařství především a o slovenském pltnictví částečně vycházím. Při různých širších výzkumech jsem zaznamenával i přežitky lidové víry a představ o vodě a jejím použití v hospodářských, výročních i rodinných obřadech a obyčejích atd.***) Příznivý vliv mělo nepochybně i to, že některé jevy a projevy, týkající se tématu této práce, byly mně známy z autopsie, z doby, kdy jsem na Valašsku žil. K terénnímu studiu zdejšího vorařství jsem přikročil doslova v hodině dvanácté. Dnes už by byl terénní výzkum tohoto způsobu obživy lidu a důležitého prostředku dopravy dřeva zcela zbytečný, protože podle mých osobních zjištění již nežijí žádní přímí účastníci plaveb. Abych se o tom přesvědčil, obeslal jsem v letech 1959/60 MNV v pltářských vesnicích úředními dotazníky. Odpovědi na otázku po žijících vorařích a pamětnících plaveb byly všechny negativní.

Na značné potíže jsem narážel při získávání obrazového materiálu — fotografií nebo kreseb vorařů, pil, jezů, lidových způsobů regulace vodních toků atd. O tyto kdysi banální věci a jevy neměli malíři ani fotografové na Moravě zájem. Konečně pokud vím, působili v době zániku vorařství na Valašsku jen dva profesionální fotografové a amatérů tehdy nebylo. Sám jsem fotografie nemohl pořídít, protože staré vodní stavby již mnoho let neexistují. V muzejních fotoarchívech se nacházejí jen fotografie kuriózních událostí, povodní a škod jimi způsobených. Obrátil jsem se s žádostí na různá regionální muzea, vlastivědné pracovníky, staré fotografy -

***) Podrobněji o tom v mé citované rkp. práci Život a práce lidu při vodách Moravského Valašska, str. 217—358.

amatéry, malíře apod., ovšem bez úspěchu. Negativní zprávy jsem obdržel i od ČTK a Slovenského národního muzea.

V celé práci jsem měl na zřeteli její určení nejen několika odborným zájemcům o voroplavbu z řad etnografů a historiků, nýbrž všem vlastivědným pracovníkům a laickým čtenářům, kteří hledají poučení o životě a kultuře lidu v minulosti. Proto jsem usiloval o maximální srozumitelnost, pokud to jen povaha materiálu dovolovala. Vyhýbal jsem se přemíře odborných termínů a dialektických výrazů. Tam, kde je uvádím, podávám patřičné vysvětlení. Dialektické výrazy jsem zachoval pokud možno v autentickém znění; proto místy stojí vedle sebe několik různých podob téhož slova.

V terénu, archívech, knihovnách a muzeích jsem se obracel o radu k mnoha pracovníkům; všem, kdož jakkoliv přispěli k dokončení této práce, upřímně děkuji.

Zvláštním díkem jsem zavázán akademiku-korespondentu prof. dr. Václavu Machkovi a kandidátu historických věd dr. Oldřichu Sirovátkovi za laskavé posouzení původního rukopisu, národnímu umělci Martinu Benkovi za svolení k reprodukci některých jeho prací a pracovníci etnografického muzea v Lodži Marii Misiňské a prof. dr. Petru Caramanovi z Jass za ochotné sdělení některých bibliografických údajů. Konečně rád a ze srdce děkuji své ženě za pomoc při získávání literatury a za nevšední porozumění.

R. J.

